

GYURÁ CZ FERENC

A „populizmus” külföldi értelmezéseiről

A címben jelzett téma azért vált számunkra különösképpen érdekessé, mert a rendszerváltozás éveiben a hazai politika és még inkább a politikai újságírás nyelvében rendkívüli mértékben elszaporodott a „populizmus”, „populista” kifejezés, és ebből komoly bonyodalmak adódnak. A szó ugyanis nyelvünkben már foglalt, s bár csak szórványosan jelent meg, de egészen más értelemben volt használatos: a „népi” jelző helyettesítésére alkalmazták több ízben a népi írói mozgalom némely, főként emigráns tagjai (Kovács Imre, Szabó Zoltán, Borbándi Gyula, Bibó István). E pozitív értelmezéssel szemben a legutóbbi években kibontakozott szóhasználati divat a „populizmus”-t nagyon sokféle értelemben forgatja ugyan – s ezek közt a „népi” jelző helyettesítése is előfordul –, de szinte teljesen egységes a negatív értelmezésben, a „populista” jelző elítélő, megbélyegző értékhangsúllyal való alkalmazásában. E szóhasználat nyomán a „populista” kifejezés a „demagóg”, az „antidemokratikus”, a „szélsőséges”, a „hözöngő”, a „felelőtlen ígérető”, a „nacionalista”, az „antiszemita” stb. minősítések tőszomszédságába került. S már-már fölrémlik a láthatáron, hogy hamarosan a „népi”, vagy ahogy némelyek manapság némi megvetéssel mondják: a „népnemzeti” is odakerül. A tudatlanságból – és persze: importból – származó mindennapos publicisztikai „populistázás” érthetően sértette és sérti azoknak az érzékenységet, akik a népi (azaz populista) írói mozgalom demokratikus és nemzeti eszmei örökségének híveiként elutasítanak minden, a demokráciát veszélyeztető eszmét és magatartást, de elvetnek minden olyan megnyilvánulást is, amely a nemzeti egyéniség szabad megélésének igényét megpróbálja összemosni a demokrácia veszélyeztetésének szándékával.

A tájékozódás igénye, a téma időszerűsége és a különféle félreértések miatt az utóbbi időben vita bontakozott ki a magyar szellemi

életben a populizmus körül. Ennek során joggal vetődik fel a kérdés: mi a tényleges helyzet külföldön? Ott is ilyen nagy a félreértéseket eredményező fogalmi zűrzavar? Ott is bunkóként forgatják e jelzõt, hogy másokat kiakolbóljatsanak vele a szalonképes demokrátaik közül?

Ami a kiakolbóljítás szándékát illeti, nos, az másutt is megvan: amint az osztrák televízióban látom-hallom, szomszédunknál épp mostanában „populistázzák” ki egészen a jobb szélsõ perifériára – a különben kétségtelenül jobboldali – Jörg Haidert és híveit. De a nyugati országokban általában hiányzik a magyar népi mozgalomhoz hasonló, a jelenkorban is politikai tényezõként jelentkező erõ, ezért a kérdés összefüggései rendszerint mások, mint nálunk.

A „populizmus” fogalma azonban, amennyire megítélhetem, világ-szerre zűrzavaros. Olyannyira, hogy a kérdéskör egyik legjelentõsebb szakértõje, az angol *Margaret Canovan* monográfiája végén már azt a kérdést teszi föl, hogy egyáltalán értelmes fogalom-e ez, vagy pedig túlságosan konfúzus ahhoz, hogy bármit is jelentsen. Ő mindazonáltal abban a hitben írta meg a könyvét, hogy „e fogalomnak nem szükséges reménytelenül zavarosnak lennie, és valóban segíthet azonosítani azokat a politikai jelenségeket, amelyeket tanulmányoznunk kell, feltéve, ha vesszük a fáradságot, hogy kibogozzuk a változatos szálakat, amelyek a használatában egybefonódtak” (Canovan 1991).

A „populista” jelző egy Overmyer nevű amerikai demokrata politikus elméjéből pattant ki 1892-ben, amidõn Kansas államban választási megbeszélést tartott a demokrata párt és a helyi farmerek új pártja, a Néppárt, s az utóbbi vezetõi tömeghasználatra alkalmas, rövid önmegjelölést kerestek az angolul csak körülírással kifejezhető „nép-párti” helyett. A populista farmermozgalom a liberális demokrácia adott keretein belül maradó, de azokat megreformálni akaró harmadikutas népi mozgalom volt, jelentõs belsõ ellentmondásokkal. Vezet-hettek, s vezettek is belõle szálak számos irányba, a szocialisztikus nyugatkanadai farmermozgalmaktól a New Deal támogatásán át a legkülönbözõbb jobboldali jelenségekig, mozgalmakig. Ezeken a mintegy szerves elágazásokon túl sok másféle oka is volt annak, ha egy új – vagy visszamenõleg egy régi – mozgalmat, ideológiát, személyt populistának kezdtek nevezni. Például felszínes analógiák vagy egyes jellegzetes követelések azonossága, netán pusztán a szó szûken vett szótári jelentésének alkalmas volta s még egyebek is.

Mindenesetre korszakunkra rendkívül változatosak lettek a Canovan emlegette szálak, s meglehetősen össze is gabalyodtak. A kialakult zűrzavar illusztrálására *C. Vann Woodward*-nek, a Yale Egyetem nyugalmazott történészprofesszorának leírását idézem egy eredetileg 1981-ben megjelent írásából: „Jimmy (!) Carter populistának nevezte önmagát, és ugyanezt a címkét ragasztják Ronald *Reagen*re és Jack *Kemp* kongresszusi képviselõre. De alkalmazták már a néhai ifj. Martin Luther *King* vezette mozgalomra éppúgy, mint az egykori alabamai kormányzó, George *Wallace* követõinek jellemzésére. A megrögzötten maradi fizikai munkásokat, a közvetlenül a tömegekre

támaszkodó fundamentalistákat és az amerikai társadalom minden osztályának, rétegének tagjait is illették már ezzel az elnevezéssel – olykor helyeslően, máskor megrovóan. A populizmust szörnyű fenyegetésként és a demokrácia egyedül üdvözítő megmentéseként egyaránt emlegetik. Mind az új bal-, mind az új jobboldal ennek bajnokaként tünteti fel önmagát, ugyanakkor arra is kész, hogy ellenfeleit ezzel a szóval szidalmazza.

Ha alkalmas példákat keresve visszatekintünk a történelembé, illetve pillantásunkat külföldre vetjük, csak még inkább kiterjed a káosz: hiszen e szélesebb példatárban találunk radikálisokat és reakciósoakat, diktátorokat és demokratákat, szocialistákat és konzervatívokat, parasztokat és városi polgárokat, mindenféle és -fajta politikát, politikusokat és az elkötelezettség megannyi válfaját valló intellektu-eket.

A külföldön jelentkező populizmus fantasztikus változatai közé tartozik az írországi *Sinn Fein*, a román *Vasgárda*, a különféle közép- és kelet-európai parasztmozgalmak, az indiai *ghandizmus*; képviselőinek sorában ott találjuk *Zapatát* Mexikóból, *Perónt* Argentínából, *Vargast* Braziliából, *Beluandét* Peruból, *Poujade*-ot Franciaországból és *Frantz Fanont* Afrikából – és a felsorolás korántsem teljes. Elvégre nem beszéltünk eddig a *narodnyikokról*” (Woodward 1984).

Woodward felsorolását még hosszan lehetne folytatni. Hiszen – hogy két végletet említsek – a nemzetiszocialista diktátorokat ugyanúgy nevezik populistának, mint a részvételi demokráciát mintaszerűen megvalósító svájci rendszert. Egy, az amerikai ideológiákat a hetvenes években számba vevő könyv külön fejezetet szentel az akkori jobb- és baloldali populizmusoknak, hiszen – mint a szerzőpáros írja –: „A populizmus látens módon sok amerikai agyban ott van. Az emberek, akik csalódottnak érzik magukat, és kezdenek szembefordulni az amerikai társadalmi renddel, először valószínűleg a populizmushoz fordulnak.” De élő kategória volt a populizmus a szovjet-orosz vizsgálódásokban is. *Vladimir Khoros* Moszkvában megjelent, angol nyelvű populizmus-monográfiája (1984) az orosz *narodnyikokon* kívül elsősorban a harmadik világ harmadikutas, kispolgári szocialisztikus irányzataira figyel – Perutól Madagaszkárig – mint populista áramlatokra.

A történelmi időben visszatekintve Margaret Canovan az amerikai farmermozgalmat és az orosz *narodnyicsesztvót* veszi kezdőpontnak, míg mások – mint *Isaiáh Berlin* – Herdert, illetve a német romantikát. Akadnak, akik a populizmus első jelentkezését ennél is sokkal régebbi korban találják meg. Így például az 1969-es londoni populizmus-vita némely résztvevője, vagy az Amerikában élő konzervatív filozófus, *Molnár Tamás*. Az ő *Hitelben* megjelent egyik cikke szerint az „úgynevezett populista vezetők” ősei a görög és kis-ázsiai tirannusok, Rómában pedig a Gracchus-testvérek voltak, valamint maga Julius Caesar. Molnár szerint a populizmus akkor is, azóta is az oligarchia ellen irányult, csak ez utóbbit ma talán liberális jogállamnak nevez-

zük. S bár az irányzat vagy a jelenség tipikus példáját a dél-amerikai *junta* intézményében leli föl, és mai európai képviselői közül *Jean-Marie Le Pent* és *Szolzszenyicint* nevezi meg, úgy véli mindazonáltal, hogy a populizmus olyan ideológiát is jelenthet, amely – úgymond – „a közelmúlt zavarai után tisztább vizet önt a népek serlegébe” (Molnár 1992).

De vajon lehetséges-e tisztább vizet önteni a populizmus fogalmának serlegébe? A jelenségek ilyen változatossága mellett meg lehet-e határozni egyáltalán, mi is az a populizmus? Lehetséges-e, érdemes-e azonos kategóriába vonni egymástól ennyire különböző jelenségeket és személyeket? Mi több: a nevetségesség kockázata nélkül lehet-e azonos törekvésekkel gyanúsítani Julius Caesart és, mondjuk, Veres Pétert?

Bármennyire nyilvánvalónak tetszik is a nemleges válasz, óvakodnék annak kimondásától. Ami bizonyos, az az, hogy eddig még nem született olyan definíció, amely az összes, idetartozónak tekintett jelenségre érvényes volna, s nem született meg a populizmus átfogó elmélete sem. Pedig a definícióknak se szeri, se száma. Egyebek mellett az említett orosz kutató könyve, magyarul pedig *Bozóki András* és *Sükösd Miklós* színvonalas (de aktuálpolitikai leegyszerűsítést is tartalmazó) tanulmánya (1992) mutat be ezekből egy sort. Számos kutató úgy véli, hogy a populizmus az átalakulásban lévő társadalmak jelensége, sokan a megkésett fejlődéssel és a megkésett-ség leküzdésére való igyekezettel hozzák kapcsolatba. Az amerikai *David Apter*, aki a fejlődő országok majdnem minden ideológiai és politikai irányzatát populistának tartja, a „predemokratikus” jelzővel jellemzi ezeket, míg a holland *Willem Wertheim* a hagyományos patrónus–kliens viszony meglétét emeli ki. Az argentin *Torcuato di Tella* szerint a populizmusban az elit lázad a tömegmozgalom hullámát meglovagolva, a status quo-t megkérdőjelezve, míg a marxista (és ugyancsak argentin) *Ernesto Laclau* úgy véli, hogy „a populizmus legmagasabb formája a szocializmus”. A marxizmus úgynevezett klasszikusai s nyomukban *Vladimir Khoros* is a kispolgári rétegekhez kötik a populizmust. *Peter Wiles* több helyütt idézett véleménye szerint a populizmus lényege az a feltevés, amely szerint „az érték a túlnyomó többséget alkotó egyszerű emberekben és az ő kollektív hagyományaikban rejlik”. Némelyek az egyetlen témára összpontosító, ún. *one issue* típusú áramlatokkal azonosítják a populizmust, mások éppen ellenkezőleg, olyan politikai stílusnak tartják, amely bármiféle eszmeáramlatnak megadhatja a megjelenési módját.

Ebből a néhány hivatkozásból is látható, hogy a meghatározáskísérletek ugyanolyan sokfélék, és gyakran ugyanúgy ellentmondanak egymásnak, mint amilyen parttalan és ellentmondásos a meghatározni kívánt jelenségcsoport. A már említett *Margaret Canovan* elmélyült vizsgálódások után jutott arra a következtetésre, hogy az összefüggő populizmus-elmélet kidolgozása nem lehetséges a szóban forgó jelenségek sokfélesége, szisztematikus logikai kapcsolódásaik teljes hiánya

miatt. Alternatívaként a fenomenológiai megközelítést ajánlja, a populizmusnak nevezett jelenségek előfeltevés-mentes leírását, és a konkrét jelenséghez igazodó vizsgálati módszereket. Ha a „populista” szó történeti jelenségre utal, akkor történeti módszerek kívánatosak, ha társadalmi jellegre, akkor szociológiaiak, ismét másként kell foglalkozni a populizmussal mint politikai vagy morális problémával és így tovább. Canovan a zűrzavarban való eligazodásra egy hétrészes tipológiát ajánl, amelynek első három típusa – a farmerradikalizmus, az intellektuális agrárszocializmus és a parasztmozgalmak csoportja – szociális mozgalmakra utal, míg a további négy – a populista diktatúra, a populista demokrácia, a reakciós populizmus és a politikusi magatartás populizmusa – az ún. politikai populizmus válfajait alkotja. Ezek a típusok a legváltozatosabb módon keveredhetnek és kapcsolódhatnak össze egymással, különféle populista *szindrómákat* képezve.

Az angol politológusnő tipológiáját persze lehet vitatni, ő maga is pontosította már azt egy 1991-es előadásában. Úgy gondolom azonban, hogy ajánlatával mindenképpen nagyon fontos lépést tett, amelyet hasznos volna másoknak is követniük: a meddő elméleti próbálkozások, kirekesztő-értékelő definíciók helyett a konkrét leíró-elemző munkát állította előtérbe. Az általa végrehajtott szemléleti fordulat impliciten azt a felismerést tartalmazza, hogy a populizmus egységes és egyetemes irányatként való azonosítása azért nem lehetséges, mert ez az irányzat – különösen mozgalmi és ideológikus formájában – a többieknél jobban függ a konkrét, helyi vagy nemzeti sajátosságoktól. Helyesebb tehát önkörükben – de az egyetemes emberség elvont értékeszményének alárendelten –, illetve szűkebb vonatkozásaikban jellemezni a populizmusnak nevezett jelenségeket, s az egyik típusnál kialakult értékítéletet nem vinni át automatikusan egy másik típusra. Így lehet eljutni az egymáshoz közel álló típusok közös értékeléséhez, az általánosítás egy magasabb szintjére. Canovan 1991-es előadása a „politikai stílus” kategóriájába tartozó populizmusok együttes jellemzését valósítja meg, és azt bizonyítja, hogy az ilyen populista megnyilvánulások a demokrácia alkati hiányosságaiból fakadó, elmaradhatatlan, újra meg újra felbukkanó jelenségek (Canovan 1991).

A „populizmus” kifejezés folytonos gyanúba keverése, a „populista veszély” állandó emlegetése egyáltalán nem alkalmas a demokráciát esetleg tényleg fenyegető veszélyek csökkentésére. Sajnálatosan alkalmas viszont arra, hogy a közvéleményben hátrányosan befolyásolja annak a magyar népi mozgalomnak a megítélését, amelynek épp a demokratikus centrumába tartozó kiválóságai használták mozgalmuk megnevezésére a „populista” jelzőt. Éppen azok a magyar írók, gondolkodók – köztük Kovács Imre –, akiknek a demokrácia iránti következetes hűségét még a magyar népi mozgalom legfurfangosabb kritikussai sem szokták kétségbe vonni.

Jó lenne, ha a populizmus külhoni értelmezéseinek összevisszasága nem nyújtana ösztönzést a fogalommal való, semmilyen hazai viszáéléshez.

HIVATKOZÁSOK

- Borbándi Gyula 1993. Fogalomzavar a populizmus körül. *Forrás*, február, 56–66.
- Bozóki András–Sükösd Miklós 1992. Civil társadalom és populizmus a kelet-európai demokratikus átmenetekben. *Mozgó Világ*, augusztus, 100–112.
- Canovan, Margaret 1981. *Populizmus*. New York and London
- 1982. Two Strategies for the Study of Populism. *Offprint from Political Studies*, (vol.) XXX, 4, 544–552. Oxford
- 1991a *Populism as the Shadow of Democracy*. (Kézirat.)
- 1991b A populizmus változatairól. *Életünk*, december, 1117–1123. (A *Populism* című monográfia záró fejezete. Gyurác Ferenc fordítása.)
- Dolbeare, Kenneth M.–Patricia Dolbeare 1976. *American Ideologies*. Chicago 1976.
- Goodwyn, Lawrence 1978. *The Populist Moment*. New York
- Gyurác Ferenc 1991. Igazi populisták. A múlt század végi amerikai farmermozgalom. *Életünk*, december, 1108–1116.
- 1992. A „populizmus” értelmezéseiről. *Hitel*, szeptember, 32–43.
- Hicks, John D. 1955. *The Populist Revolt*. Minneapolis
- Hofstadter, Richard 1965. *The Age of Reform*. New York
- Khoros, V. 1984. *Populism: Its Past, Present and Future*. Moscow
- Molnár Tamás 1992. A populizmus mindig újjáéled. *Hitel*, január 22. 12–13.
- Tamás Gáspár Miklós 1992. „...ahogyan az ember forgószélben viselkedik...” Széchenyi Ágnes interjúja. *Valóság*, október, 78–92.
- Woodward, C. Vann 1991 (1968) The Populist Heritage and the Intellectual. 146–166. In: C. Vann Woodward: *The Burden of Southern History*. Revised Edition. Baton Rouge and London
- 1984. A populizmus jelentése és természete. *Világtörténet*, 2, 95–101. (A magyar változat Raáb György munkája.)

